

ZARDO‘ZLIKNING TARIXI VA ZAMONAVIY TALQINI

Nurullaeva Ruxshona

Termiz davlat universiteti 3-kurs milliy libos, kashtachilik va to‘qimachilik yo‘nalishi talabasi.

Annotatsiya: Zardo‘zlik Markaziy Osiyo xalqlarining madaniyati va san‘atida muhim o‘rin egallagan amaliy san‘at turlaridan biridir. Ushbu maqolada zardo‘zlik san‘atining tarixiy ildizlari, rivojlanish bosqichlari hamda zamonaviy talqini ilmiy asosda yoritiladi va rivojlanishini tahlil qiladi.

Kalit so‘zlar: zardo‘zlik san‘ati, zardo‘zlik naqshlari, geometrik shakllar, gul va o‘simlik motivlari, Markaziy Osiyo xalqlarining madaniyati

KIRISH (Introduction)

Zardo‘zlik san‘ati O‘zbekistonning qadimiy madaniyatlaridan biri bo‘lib, o‘ziga xos milliy meros sanaladi. Ushbu san‘at oltin va kumush iplar yordamida matolarga nafis naqshlar tikish orqali amalga oshiriladi. Zardo‘zlikning tarixi uzoq asrlarga borib taqaladi va u xalqning badiiy didi, ma‘naviyati hamda ijodiy salohiyatini aks ettiradi. Zamonaviy davrda zardo‘zlik san‘ati yangi talqinlarga ega bo‘lib, xalqaro miqyosda keng targ‘ib qilinmoqda.

Zardo‘zlik san‘ati qadimdan turkiy va forsiy xalqlar orasida keng tarqalgan bo‘lib, uning ildizlari miloddan avvalgi davrlarga borib taqaladi. Ayniqsa, Buyuk Ipak yo‘li orqali savdo-sotiq rivojlanishi zardo‘zlik san‘atining tarqalishiga katta hissa qo‘shgan. Arxeologik qazishmalar davomida topilgan naqshinkor matolar va zardo‘z ashyolari mazkur san‘atning qadimiyligini isbotlaydi⁷.

O‘rta asrlarda zardo‘zlik san‘ati o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga erishdi. Xususan, Temuriylar davrida Samarqand va Buxoro kabi shaharlarda zardo‘z ustalarining faoliyati jadal rivojlandi. Ushbu davrda yaratilgan asarlar nafaqat mahalliy bozorlar, balki xalqaro ko‘rgazmalarda ham yuqori baholangan⁸.

Zardo‘zlik jarayonida ipak, oltin va kumush tolalar qo‘llaniladi. Ushbu tolalar maxsus ignalar yordamida matoga ishlanadi va o‘ziga xos naqshlar yaratiladi. Zardo‘zlik naqshlari odatda geometrik shakllar, gul va o‘simlik motivlariga asoslanadi⁹.

Bugungi kunda zardo‘zlik san‘ati yangi texnologiyalar bilan uyg‘unlashgan holda rivojlanmoqda. Zamonaviy dizaynerlar an‘anaviy naqshlarni saqlab qolgan holda, ularga yangi mazmun va shakl berishmoqda. Shu bilan birga, zardo‘zlik asarlari xalqaro moda sanoatida ham o‘z o‘rniga ega bo‘lmoqda¹⁰.

⁷ S. Karimova. “O‘zbekistonning amaliy san‘ati tarixi”. Toshkent: Fan, 2010. M. Mirzaev., Buyuk Ipak yo‘li va hunarmandchilik rivoji. Samarqand: Sharq. 2015

⁸ T. Rashidov., *Temuriylar davri san‘ati*. Toshkent: O‘zbekiston. 2001.

⁹ Z.Usmonov., *Zardo‘zlikning texnikasi va amaliyoti*. Buxoro: Ipak yo‘li nashriyoti. 2019

¹⁰ O.Abdullayev., *Zamonaviy moda va an‘anaviy naqshlar*. Toshkent: Ilm-fan. 2020

USULLAR (Methods)

Ushbu tadqiqotda quyidagi usullar qoʻllanildi:

- Zardoʻzlik sanʼati boʻyicha tarixiy va zamonaviy ilmiy maqolalar tahlil qilindi.
- Oʻzbekistonning zardoʻzlik markazlarida amalga oshirilgan kuzatuvlar asosida maʼlumotlar toʻplandi.
- Zardoʻzlik sohasida faoliyat yurituvchi hunarmandlar va dizaynerlar bilan suhbatlar olib borildi.

NATIJALAR (Results)

Zardoʻzlik sanʼati dastlab qadimiy Buxoro va Samarqand shaharlarida rivojlanib, asosan saroy kiyimlari va diniy bezaklarni yaratishda qoʻllanilgan. XIV-XVI asrlarda bu sanʼat oltin davrini boshdan kechirdi¹¹.

Bugungi kunda zardoʻzlik texnologiyalari va naqsh uslublari oʻzgarib, modalar dizayni va turizm suvenirilariga moslashtirildi. Misol uchun, milliy naqshlardan ilhomlangan zamonaviy koʻylaklar xalqaro koʻrgazmalarda namoyish qilinmoqda¹².

Zardoʻzlik mahsulotlari eksport qilinib, mahalliy ustalarga iqtisodiy daromad keltirmoqda¹³.

Buxoro va Samarqandning milliy kiyimlari Oʻzbekistonning boshqa mintaqalari kiyimlaridan serhashamligi va noyob zardoʻzi kashtalari bilan ajralib turadi.

XIX asrda Buxoroda zardoʻzlik sanʼati gullab-yashnagan. Zardoʻzi kashtalar bilan, asosan, saroy aʼyonlari, ayollar va erkaklar kiyimlari: chopon, belbogʻlar, bosh va oyoq kiyimlar bezatila boshlandi. Zardoʻzlik sanʼatida zardoʻzi-zamindoʻzi texnikasi keng tarqaldi, bunda asos sidirgʻasiga kashta bilan tikib chiqiladi.

XX asrda zardoʻzi-guldoʻzi texnikasi rivojlandi, bunda naqsh gullari qattiq qogʻoz yoki kartondan qirqib olinib, mato ustiga qoʻyiladi va zar ip bilan tikib, qoplanadi.

MUNOZARA (Discussion)

Hozirgi vaqtda zardoʻzlik sanʼati anʼanalari yanada yuqori pogʻonaga koʻtarildi. Buyumlarning turlari koʻpaydi, kompozitsiyalar ishlab chiqish sifati yaxshilandi. Doʻppilar, ayollarning yengsiz nimchalari, shippaklar, belbogʻlar, sumkachalar, kartmonlar va boshqalar keng tarqaldi (61-rasm).

Shunday qilib, Buxoro va Samarqand Oʻzbekistonning zargarlik va zardoʻzlik sanʼati rivojlangan markazlaridan hisoblanadi.

Zardoʻzlik — bezak sanʼati turi, amaliy sanʼatning zar (tilla va kumush suvi yuritilgan) ip, nozik sim, ipak bilan kashta tikib bezak yaratadigan sohasi.

¹¹ S. Karimova. “Oʻzbekistonning amaliy sanʼati tarixi”. Toshkent: Fan, 2010.

¹² M. Mirzaev,. Buyuk Ipak yoʻli va hunarmandchilik rivoji. Samarqand: Sharq, 2015

¹³ O.Abdullayev,. *Zamonaviy moda va anʼanaviy naqshlar*. Toshkent: Ilm-fan, 2020

To‘rtburchak chamberakka (korcho‘pga) o‘rnatilgan baxmal, shoyi, movut, charm va b. matolarga zardo‘zi usulida kashta (gul, naqsh, tasvir) tikiladi. Kashtada ba‘zan metall, tosh, shisha munchoklar ham ishlatiladi, turli matolar (baxmal, shoyi)dan quroq qilinadi. Oldindan tayyorlangan (rassomlar tomonidan yaratilgan mujassamot nusxasi kuchirilgan) axta qog‘ozlardan keng foydalaniladi. Matoga mustahkamlangan (tikilgan yoki yopishtirilgan) axta qog‘oz zar ip bilan bir tomonlama qoplab tikiladi (mustahkamlovchi chok uchun zar ipga moye rangdagi ipdan foydalaniladi), natijada naqshgul yuzasi zar iplar bilan qoplanadi, matoning teskarisida naqshgul shakligina hosil bo‘ladi. Zardo‘zlar bezak yaratishda bir necha usulni qo‘llaydilar: zardo‘zi zamindo‘zi va zardo‘zi guldo‘zi, shuningdek, birishimdo‘zi (ipak ishlatilganda), pulakdo‘zi (tugmasimon metall yaproqchalar qo‘llanganda). Mustahkamlovchi va tahrir choklarning bir necha xilini mohirona qo‘llanishi hamda ularning naqsh mujassamoti bilan uyg‘unlashuvi zardo‘zi buyumlarga joziba va nafosat baxsh etadi; ularning badiiy qimmati naqsh mujassamoti, xom ashyosi, tikilishi hamda zardo‘z ustaning did va mahoratiga bog‘liq. Naqsh mujassamotida keng tarqalgan an‘ana zardo‘zlik badiiy hunarmandlik turi sifatida Yaqin va O‘rta Sharqda keng tarqalgan. Asosan, binolar ichini bezaydigan buyumlar, ayollarning bayram liboslari zardo‘zlik bilan tayyorlangan.

Arxeologik topilmalar, tarixiy qo‘lyozmalar O‘rta Osiyo xalqlari orasida zardo‘zi kiyim va badiiy buyumlar tikish qadimdan rivojlanganligini ko‘rsatadi. Ispan elchisi Klavixo uz esdaliklarida zardo‘zlik usulida tikilgan ko‘rpato‘shaklar, ipak matoga zar taqilgan qimmatbaho darpardalar va chodirlar haqida, erkak va ayollarning zar ipda tikilgan kiyimlari haqida zavq bilan yozadi. Abdurazzoq Samarqandiy o‘zining "Hindiston safarnomasi" risolasida Shohrux (1442) Hindistonning Kalkutta viloyati hukmdori huzuriga yuborgan elchilari orqali unga zardo‘zi do‘ppi sovg‘a qilgani qayd etilgan. Vosifiy o‘zining risolalarida zardo‘zlik kasbi to‘g‘risida so‘z yuritgan. Darqariqat, 15—18-asrlarda Buxoro, Samarqand, Hirotida zardo‘zlik yuksak pog‘onaga ko‘tarilgan. Uning 19-asrdagi taraqqiyoti Buxoro bilan bog‘liq. Buxoroda saqlanib kelayotgan zardo‘zlik kasbi uzoq davr mobaynida sayqal topib, takomillasha borgan.

Zardo‘zlik bilan, asosan, erkaklar shug‘ullangan (hozir ayollar orasida ham keng tarqalgan), ular ustaxonalarga uyushib ishlashgan. 19-asr o‘rtalari 20-asr boshlarida yaratilgan zardo‘zi buyumlar (to‘n, kamzul, chakmon, chalvor, poyabzal, belbog‘, salla, kuloh va jul kabi)ning deyarli barchasi amir va uning oilasi, saroy a‘yonlari uchun tayyorlangan, qisman badavlat xonadonlar buyurtmalari ham bajarilgan. 19-asr 30—60 yillarida zardo‘zlikda aks ettirilgan mujassamotlar qanchalik oddiy bo‘lsa, kashta — gullar ham shunchalik ravon va jozibador bo‘lgan. 19-asr 70—80 yillarida zar ip yoki zar aralashtirib eshilgan ipak ip (pushti, to‘q qizil, moviy, yashil)dan foydalanilgan. Zardo‘zlikning zardo‘zi birishimdo‘zi nomli o‘ziga xos turi shu davrga xosdir. 1893-yildan zar iplarning yangi navlari ko‘p miqdorda ishlab chiqarilib, ular rangli ipak iplarni siqib chiqardi va umumiy tikish uslubini ham tubdan o‘zgartirib yubordi.

1890— 1900 yillardagi zardo‘zlik zargarona o‘ta nozikligi bilan ajralib turadi. Turli ko‘rinishdagi bo‘rtma girixlar, yulduzchalar va shunga o‘xshagan

boshqa bezaklar buyumga o'zgacha zeb berib turgan, ayniqsa, davqur mujassamoti alohida o'rin tutgan. 20-asr 20 yillarida barcha amaliy buyumlarning turlari o'zgardi, avvalgi hashamdor buyumlar o'rini nafis ishlangan, davr talabiga mos buyumlar egalladi, naqsh mujassamoti soddalashtirildi, an'anaviy naqshlar davr ruhini ifoda etuvchi shakllar bilan boyitildi. Zardo'zlar ayollarning bayram liboslari (ko'ylak, nimcha, do'ppi, kamar, kavush, sumkacha), an'anaviy buyumlar, erkaklar uchun sovg'a to'nlar, do'ppilar tayyorlay boshladilar. 40—50 yillar boshida mahobatli zardo'zi namoyonlar yaratish sezilarli darajada rivojlandi. Dastlabki yirik ish Navoiy teatri uchun tikilgan zardo'zi parda bo'ldi (1947, A. Shchusev chizgisi, hajmi 7x27 m). Rassomlarning amaliy san'at ustalari bilan hamkorligi hamda ijodiy izlanishlar natijasida yangi mujassamotli mayda buyumlar, badiiy jihatdan qimmatli namoyonlar yaratildi va yaratilmoqda: "Kitoba" (1952, N. Aminov chizgisi), "Paxta" (1955, M. Prutskaya chizgisi), "Bayram" (1959, V. Stolyarov va M. Ahmedova chizgisi), "Girih" (1962, V. Stolyarov chizgisi), Alisher Navoiyning 525 yilligiga (1968) va b.ga bag'ishlangan namoyonlar zardo'zlikning katta yutug'i bo'ldi. 90yillarga kelib zardo'zlik qayta tiklandi. Buxoro, Andijon, Namangan, Fargona, Toshkent, Samarqand, Urgut, Qarshi, Jizzax sh.lari, Surxondaryo viloyati zamonaviy zardo'zlik san'atining markazlari hisoblanib, zardo'z ustalar (N. Aminov, B. Jumayev, S. Akbarova, T. Sodikrva, G. Bozorova, G. Pirimqulova, M. Habibova, G. Nurtoeva, M. Muhiddinova, D. Tosheva va b.) chopon, do'ppi, nimcha kabi liboslar katorida mavzuli namoyonlar, teatr pardalari hamda sovg'a buyumlar, ignadonlar, ko'zoynak g'ilofi, upaelik sumkachalarini zardo'zlik usullarida bezatishni rivojlantirdilar¹⁴.

Xulosa: zardo'zlik san'ati – bu faqat amaliy san'at turi emas, balki milliy madaniyat va tarixni aks ettiruvchi boy merosdir. Zardo'zlik san'ati O'zbekistonning boy madaniyati va ijodiy salohiyatining yorqin namunasi hisoblanadi. Zardo'zlik san'atining rivojlanishi O'zbekistonning madaniy merosini dunyoga tanitishda muhim rol o'ynaydi. Tarixiy yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalar uyg'unlashgan holda, bu san'at turining imkoniyatlari yanada kengaymoqda. Ammo, texnologik rivojlanish jarayonida an'anaviy texnika va naqshlarning asl ko'rinishini saqlab qolish masalasi dolzarbdir.

Uning zamonaviy talqini esa milliy qadriyatlarni dunyo miqyosida targ'ib qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu san'atni xalqaro miqyosda targ'ib qilish va kelajak avlodlarga yetkazish bizning burchimizdir, har birimizning vazifamizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. S. Karimova. “O'zbekistonning amaliy san'ati tarixi”. Toshkent: Fan, 2010.
2. M.Mirzaev. Buyuk Ipak yo'li va hunarmandchilik rivoji. Samarqand: Sharq. 2015.

¹⁴ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Zardo%CA%BBzlik#Manbalar>

3. T. Rashidov,. Temuriylar davri san’ati. Toshkent: O‘zbekiston. 2001.
4. Z.Usmonov. Zardo‘zlikning texnikasi va amaliyoti. Buxoro: Ipak yo‘li nashriyoti. 2019.
5. O.Abdullayev. Zamonaviy moda va an’anaviy naqshlar. Toshkent: Ilm-fan. 2020.
6. J. Rajabova. “Zardo‘zlik san’ati va zamonaviy moda”. Ilmiy maqola, 2021.
7. M. Abdullayev. “Zardo‘zlik mahsulotlarining eksport salohiyati”. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.

BOSHLANG‘ICH TA’LIM O‘QUVCHILARINING NUTQ KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

Nurmatova Mashhura Tuychi qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

*Boshlang‘ich ta’lim fakulteti 3-bosqich
talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq ko‘nikmalarini shakllantirish jarayoni tahlil qilinadi. Nutq ko‘nikmalarining asosiy talablari, nafaqat grammatik bilim, balki haqiqiy jamiyat tayanchlarida til ko‘nikmalaridan samarali foydalanish qobiliyati ham ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy texnologik va ta’lim jarayonlarini integratsiyalashuviga alohida e’tibor qaratiladi. Dars jarayonlarida turli xil tasvirlar, matnlar, topishmoqlar yordamida o‘quvchilarning nutqini rivojlantirishga qaratilgan turli xil texnologiyalar haqida fikr yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *nutq, rag‘batlantirish, motivatsiya, nutq malakalari, nutq qobiliyatlari, ta’limning kommunikativ yo‘nalishi, og‘zaki nutq, yozma nutq.*

Abstract: *This article analyzes the process of formation of speech skills of elementary school students. The main requirements of speaking skills are considered, not only grammatical knowledge, but also the ability to use language skills effectively in the context of real society. Special attention is paid to the integration of modern technological and educational processes. In the course of the lesson, various technologies aimed at developing students' speech are discussed with the help of various images, texts, riddles.*

Key words: *speech, motivation, motivation, speech skills, speech skills, communicative direction of education, oral speech, written speech.*